

ماجرای زیرزمین خانه رضاخان

۹ آبان ۱۳۹۴ ساعت ۱۹:۰۰

روز نهم آبان ۱۳۰۴ در جلسه فوق‌العاده مجلس شورای ملی با خلع احمدشاه، ماده واحده انقراض سلطنت قاجار با ۸۰ رأی موافق در مقابل ۵ رأی مخالف به تصویب رسید و حکومت موقت به سردار سپه واگذار شد.

پرونده حکومت ۱۳۰ ساله قاجارها در اصل یک روز پیش از جلسه مجلس یعنی روز ۸ آبان ۱۳۰۴ خورشیدی با تصمیمی که در زیر زمین خانه رضاخان گرفته شد بسته شده بود.

در این روز گروهی از نمایندگان مجلس به خانه رضاخان فراخوانده شدند تا ماده واحده‌ای که علی اکبر داور آن را تهیه کرده بود، امضاء کنند. این ماده واحده قرار بود در جلسه فردای مجلس شورای ملی قرائت شود.

بر اساس این ماده مجلس شورای ملی انقراض سلطنت قاجار را تصویب و اعلان حکومت موقتی می‌کند.

سیدمحمد تدین، نایب رئیس مجلس، در این مورد می‌نویسد: «غروب روز جمعه ۸ آبانماه ۱۳۰۴ بود. بنده در شمیران بودم. دیدم تلفن کردند حضرت اشرف (رضاخان) می‌فرمایند به شهر بیایید که شما را ملاقات کنم. آمدم شهر. رفتم منزل خدمتشان رسیدم. فرمودند در زیرزمین، داور مشغول کارهایی است، بروید به او کمک کنید. رفتم زیرزمین دیدم داور پشت میزی نشسته و وکلا ورقهای را امضا می‌کنند و داور به پیشخدمت می‌گوید به منزل بقیه وکلا هم تلفن کنید بیایند.

بعد از آن وکلا رفتند و اطاق خلوت شد، داور آمد پیش من، ماده واحده را نشان داده گفت: این وکلا این نامه را امضا کرده اند شما هم موافقت دارید امضا کنید.» ۱

نماینده سیاسی آمریکا درباره جلسه امروز نمایندگان در خانه رضاخان می‌نویسد: «بعد از ظهر روز جمعه، مورخ ۳۰ اکتبر، به نمایندگان پیغام دادند که به خانه رئیس‌الوزرا بروند. در آنجا از آنها خواسته شد قول بدهند که به نفع این لایحه (برکناری خاندان قاجار از سلطنت) که فردای همان روز به مجلس ارائه شد رأی خواهند داد. از قرار معلوم نمایندگان مجلس هم خیلی عجولانه «رنگ عوض کردند»، و البته شکی نیست که به انحاء مختلف تطمیع و تهدید شده بودند، که فقط خشونت فیزیکی کم داشت.» ۲

مجلس شورای ملی پیش از ظهر روز ۹ آبان ۱۳۰۴ تشکیل جلسه داد. همه مقدمات از روزها قبل برای طرح ماده واحده خلع سلطنت قاجار آماده شده بود. آیت الله سیدحسن مدرس از مخالفان طرح ماده واحده بود. وی خواستار تعیین ریاست مجلس شد و تأکید کرد استعفانامه حسن مستوفی که پیش از این نوشته بود و باز هم بار دیگر نوشت و به دست حسین علایی داد باید خوانده شود. در نهایت هر دو استعفانامه مستوفی خوانده شد و آیت الله مدرس پیشنهاد کرد: «نظر به این که مطلب مهمی در کار است ... عصر دوباره مجلس تشکیل شده، رئیس معین و وارد دستور شویم.» پیشنهاد وی رأی نیاورد و مجلس ماده واحده انقراض سلطنت قاجار برای رأی گیری در مورد فوریت آن را قرائت کرد: «مجلس شورای ملی به نام سعادت ملت، انقراض سلطنت قاجاریه را اعلام نموده و حکومت موقتی را در حدود قانون اساسی و قوانین موضوعه مملکت به شخص آقای رضاخان پهلوی واگذار می کند. تعیین تکلیف قطعی موکول به نظر مجلس مؤسسان است که از تغییر مواد ۳۸-۳۷-۳۶ و ۴۰ متمم قانون اساسی تکمیل می شود.»

پس از خواندن این ماده آیت الله مدرس گفت: «مطابق قانون اساسی این را نمی شود اینجا مطرح کرد.» و صحن مجلس را ترک کرد. (۳) وی در حال ترک مجلس گفت: «صد هزار رأی هم بدهید خلاف قانون است.» (۴)

موافقان و مخالفان طرح ماده واحده خلع سلطنت قاجار

پس از آن که نمایندگان به دو فوریت طرح ماده واحده خلع سلطنت قاجار رأی دادند، سیدحسن تقی زاده پس از ذکر مقدماتی که همگی برای نشان دادن موافقت او با دولت رضاخان بود، طرح موضوع را خلاف قانون اساسی دانست و توصیه کرد قضیه انقراض سلطنت قاجار به یک کمیسیون ارجاع داده شود. تقی زاده پس از سخنان خود صحن مجلس را ترک کرد.

در ادامه سیدیعقوب در موافقت طرح با اشاره به جریاناتی که علیه استبداد صغیر پدید آمد، حوادث رخ داده امروز را شبیه رخدادهای آن زمان توصیف کرد و گفت که برای بازگشت مشروطه کمیسیونی در باغشاه تشکیل شد و این کمیسیون به انجمنهای ایالتی و ولایتی رجوع کرد و همه انجمنها رأی خود را به انجمن ایالتی آذربایجان تفویض نمود.

آذربایجان رأی خود را به کمیسیون ابلاغ کرد و چهار پنج ماده در قانون اساسی تغییر کرد. حسین علایی نیز در سخنان کوتاهی انقراض قاجاریه را بدین شکل خلاف قانون اساسی دانست و مجلس را ترک کرد.

پس از سخنان موافق یاسایی، محمد مصدق با تأکید بر مسلمان بودن خود و قسم به قرآن سخن آغاز کرد و ضمن تمجید از دوران حکمرانی رضاخان گفت که تفویض قدرت پادشاه به رضاخان یعنی استبداد. «خوب اگر ما قائل شویم که آقای رئیس الوزراء شاه هستند آن وقت در کارها هم دخالت دارند و ایشان همه جور زمامدار هستند؛ پادشاه هستند؛ رئیس الوزراء هستند؛ وزیر جنگ

هستند؛ رئیس عالی کل قوا هستند؛ من اگر سرم را ببرند، قطعه قطعه، ریزریزم کنند، به این شکل حکومت رأی نخواهم داد.»
مصدق این تصمیم مجلس را سیر قهقرايي خواند و در پايان سخنان خود مجلس را ترک کرد.

علی اکبر داور موافق بعدی با تأکید بر این که رضاخان شاه خواهد شد، در پاسخ به اظهارات مصدق گفت که «پس وقتی آقای پهلوی شاه بشوند و البته شاه هم خواهند بود، موافق قوانین ممالک متمدنه و به طوری که مشروطیت ایران هم تصویب می کند، غیرمسئول و فقط شاه، نه شاه و رئیس الوزراء و رئیس قوا و وزیر جنگ؛ قطعاً باز در عمل اثرات وجود ایشان بسیار است.» در انتها یحیی دولت آبادی نیز با ابراز تنفر از قاجار و تأیید کارهای رضاخان تلویحاً با طرح ماده واحده مخالفت کرد. در رأی گیری ۸۰ تن از نمایندگان به ماده واحده انقراض قاجاریه رأی مثبت و ۵ تن رأی منفی دادند. (۵)

حسن مستوفی، که پس از مشورت با محمد مصدق در جلسه امروز مجلس شورای ملی شرکت کرده بود، پیش از آغاز جلسه پیامی دریافت کرد که رضاخان او را احضار کرده است.

مستوفی پیش از خروج از مجلس بار دیگر استعفانامه خود را از ریاست مجلس نوشت و به حسین علایی داد. (۶) مستوفی وقتی به محل ملاقات با رضاخان رسید، منتظر نشست. در طول مذاکرات مجلس، دیداری بین آنان انجام نشد، اما پس از پایان مذاکرات و تصویب ماده واحده انقراض قاجاریه رضاخان نزد مستوفی آمد و گفت که بناچار شما را منتظر گذاشتم تا ماده واحده به تصویب نهایی برسد، چون تمایل نداشتم میان من و شما کدورتی حاصل شود. (۷)

مجلس کار انقراض سلطنت قاجار را ساعت ۱۳:۳۰ به پایان رساند و ساعت ۱۴:۰۰ صدای شلیک چهار توپ در فضای تهران پیچید.

اخراج محمدحسن میرزا از ایران

رضاخان، خوشحال از تصمیم مجلس شورای ملی، با احضار سرتیپ امانالله جهانبانی، رئیس ارکان حرب قشونه محمد درگاهی، رئیس تشکیلات نظمیه؛ امیرلشکر عبدالله طهماسبی، حاکم نظامی تهران؛ سرتیپ مرتضی یزدانپناه، فرمانده لشکر مرکز؛ دستور داد محمدحسن میرزا ولیعهد و برادر احمدشاه را تحت الحفظ به مرز برده از کشور بیرون کنند.

سرهنگ گلشایبان و سرهنگ احمد زاویه نیز در اجرای این دستور مشارکت داشتند. دستور دیگر آن بود که هر چه اتاق در کاخ گلستان، محل اقامت محمدحسن میرزا، وجود دارد باید قفل، و مهر و موم شود. (۹) مأموران ساعت ۱۴:۱۰ وارد کاخ گلستان شدند. (۱۰) همان شب با خشونت و بی نزاکتی محمدحسن میرزا را حرکت دادند. محمدحسن میرزا پس از آگاهی از اقدام مجلس از طریق سفارت فرانسه به برادرش احمدشاه در پاریس خبر داد که دیگر تلگرامی به ایران ارسال نکند. همچنین از این طریق به مادرش که در بغداد بسر می برد اطلاع داد که همانجا بماند و حرکتش را به ایران عقب اندازد. خانواده احمدشاه، در پی تصمیم او

پس از حوادث اول و دوم مهرماه (غائله نان) در عدم بازگشت به ایران، راهی ایران شده بودند. آنان تصمیم داشتند پس از زیارت عتبات عالیات وارد ایران شوند.

منابع آمریکایی در این باره نوشتند که «ولیعهد را ظاهراً در شرایط بسیار تحقیرآمیزی به بغداد فرستادند. می گویند که او را تفتیش بدنی کردند و عملاً هیچ پول و حتی اسباب سفری در اختیارش نگذاشتند.» «ولیعهد خواهش کرد پول خرجی برای او تهیه کنند. همان شب پنج هزار تومان حکومت نظامی برای او حاضر کردند.» محمدحسن میرزا با خودرو رولزرویس سفید رنگ خود راهی مرز شد. (۱۱) عنوان رضاخان پس از انقراض سلطنت قاجار، به «والاحضرت اقدس» تغییر کرد. (۱۲)

ابلاغ مصوبه مجلس به رضاخان

نزدیک غروب نایبان رئیس و اعضای هیأت رئیسه مجلس، مصوبه مجلس را درباره انقراض سلطنت قاجار و تعیین رضاخان به عنوان رئیس موقت مملکت، با حضور در خانه رئیس الوزراء به وی ابلاغ کردند.

در این دیدار تدین، نایب رئیس مجلس، گفت که همه نمایندگان با قلبی امیدوار انتظار دارند که «سعادت ایران و ایرانیان در سایه عطوفت والاحضرت تأمین» گردد.

رضاخان هم این اقدام مجلس را گامی مهم و تاریخی در راه سعادت ایران دانست که به مملکت روح تازه‌ای می بخشد. رضاخان از اعطای ریاست مملکت به او تشکر کرد و دوره پنجم مجلس را یادگاری مهم در صفحات تاریخ دانست و گفت: «من همیشه این حسن نیت نمایندگان دوره پنجم و روابط حسنه ای که با آقایان دارم فراموش نخواهم نمود.» سیدمحمد تدین در ادامه این دیدار از رضاخان خواست که با کارمندان دربار با عطوفت رفتار شود و زندانیان حوادث اخیر آزاد شوند. رضاخان تقاضای نخست را پذیرفت، اما در توضیح درخواست دوم گفت که بازداشت شدگان با خارج مرتبط بودند و شش تن از آنان در محکمه نظامی محکوم به اعدام شده اند، با این وصف عفو عمومی خواهم داد. «بلافاصله رئیس نظمیه احضار و امر به استخلاص محبوسین صادر گردید.» (۱۳)

پی نوشت

۱- باقریزاده، علی، سیر تحول روشنفکری در دوره پهلوی اول، تهران، ودیعت، ۱۳۸۳ش، ص ۹۶.

۲- مجد، از قاجار به پهلوی، موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ص ۳۸۹.

۳- روزنامه ایران، س ۹، شم ۱۹۴۳، صص ۱ و ۲.

- ۴- مدرس در پنج دوره تقنینیه، ج ۲، ص ۲۰۵.
- ۵- روزنامه ایران، س ۹، شم ۱۹۴۳، صص ۲ و ۳ و ۴.
- ۶- مکی، مدرس قهرمان آزادی، ج ۲، صص ۷۰۸ و ۷۰۹.
- ۷- ملایی توانی، مجلس شورای ملی و تحکیم دیکتاتوری رضاشاه، ص ۲۰۰.
- ۹- خاطرات سیاسی رجال ایران، ج ۱، ص ۲۴۳.
- ۱۰- مکی، تاریخ بیست ساله ایران، ج ۳، ص ۴۷۱.
- ۱۱- واپسین وارث تخت و تاج قاجار (گفت و گو با سلطان حمید میرزا)، گفت و گو کننده حبیب لاجوردی، تهران، ثالث، ۱۳۸۷ش، ص ۵۱. برای آگاهی از جزئیات تبعید محمدحسن میرزا از ایران به همین منبع رجوع کنید.
- ۱۲- روزنامه ایران، س ۹، شم ۱۹۴۳، ص ۱.
- ۱۳- همانجا.
- هدایت الله بهبودی، روزشمار تاریخ معاصر ایران، موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ج ۵

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/۳۱۹۸۸/خان-رضا-خانه-زیرزمین-ماجرای>